

Cs. Kiss Lajos

AZ ÁLLAMELMÉLETI ALAPKUTATÁS IRÁNYAI ÉS TEMATIKÁI¹

ELŐZMÉNYEK – ELŐFELTÉTELEK

A mi értelmezésünkben az „ideáltípus” [...] az értékelő megítéléssel szemben valami teljesen közömbös, nincs köze semmi máshoz, mint a tiszta logikai „tökéletességhez”. A bordélyházaknak ugyan úgy vannak ideáltípusai mint a vallásoknak [...] Itt a messze legbonyolultabb és legérdekesebb eset [...] az államfogalom logikai szerkezetének a kérdése [...]²

¹ Az írással Horkay Hörcher Ferencet köszöntjük 60. születésnapja alkalmából. Az ünnepelttel való tudományos együttműködés történetéhez lásd HORKAY HÖRCHER 2004; 2007; 2014. A 2016-ban keletkezett szöveg az alap kutatás első tervezete, amelyet a folyamatban levő kutatás jelenlegi szintjéről visszatekintve több ponton módosítani, pontosítani kellett.

² WEBER 2018a: 216–217. Az ideáltípusok a tudományos megismerő által konstruált – az ismerettárgy objektív és tárgyszerű, azaz tudományon kívüli értékelésektől mentes, tárgyadekvát leírását lehetővé tevő – funkciófogalmak, amelyek alkalmazása a kultúratudományi és szociológiai kutatásban szintén igazságvonatkozású értékelések tárgya. Weber számára a tudomány belső diskurzusaiban csak igazságvonatkozású értékelések lehetségesek. Az „értékelő megítélés” kifejezéssel Weber a tudományon kívüli, általa „gyakorlati értékelésnek” (*praktische Wertungen*) nevezett vallási, politikai, jogi, gazdasági, művészi stb. értékeszméken alapuló végső állásfoglalásokat jelöli. A félreértést, a megismeréslogikai és -etikai problémát erősen leegyszerűsítve, egyfelől az elmélet (*Theorie*) és gyakorlat (*Praxis*) hagyományos, Weber által nem korrigált megkülönböztetése okozza. A megkülönböztetés szerint az „elméleti értékvonatkozás” (*theoretische Wertbeziehung*) kifejezés csak a tudományos fogalmak képzésre vonatkozik, nem pedig általános értelemben a tudomány megismerési igazságvonatkozású funkciójára, amely a tudományt elválasztja a többi társadalmi-kulturális terület „gyakorlati értékeléseitől” (*praktische Wertungen*). A félreértés másfelől a „Wertfreiheit” kifejezés fordítására vezethető vissza, amelyet „értékszabadság” helyett a legteljesebb magától értetődőséggel „értékmentességnek” fordítanak. A szabadság negatív – a nemtudományos (gyakorlati) értékelésektől való függetlenség, mentesség – jelentésére történő redukció elhomályosítja a pozitív jelentést, az igazságértékre történő regulatív vonatkozást, amely a tudományos

Az uralmi szervezetet akkor és annyiban kell politikai szervezetnek nevezni, amennyiben rendjeinek megadható földrajzi területen belüli fennállását és érvényességét az garantálja, hogy az igazgatási stáb folyamatosan fizikai kényszert alkalmaz, és fizikai kényszer alkalmazásával fenyeget. Államnak kell nevezni a politikai intézményüzemet, ha és amennyiben igazgatási stábja sikerrel veszi igénybe a legitim fizikai kényszer monopóliumát a rendek érvényesítése számára [...]. A politikai szervezetet nem lehet – az „államot” sem – szervezeti cselekvése céljainak (*Zwecke*) megadásával definiálni.³

Az írás tárgya az egyetemen folyó államelméleti alapkutatás első koncepciójának összefoglalása és néhány hivatkozás a folyamatban levő kutatás eddigi eredményeire. Az alapkutatás tervezésében az első lépést a magyar államelméleti kutatás jelenlegi állásának bemutatása, kritikai elemzése jelentette, amely az államelméleti megismerés dogmatizálódását és érdektelenné válását állapította meg, a végkövetkeztetést provokatív tézisben összefoglalva: Államok léteznek, az államelmélet elenyészik.⁴ Lényegében ez a helyzetelemzés kényszerítette ki az alapkutatást, ez képezte a megismerési érdek és cél meghatározásának teoretikus háttérét és kiindulópontját.⁵ Az alapkutatás fogalom- és elméletalkotási provokációját Max Weber valóságtudományi államértelmezése, az állam kultúratudományi és megértő szociológiai leírása, illetve és annak kritikái jelentették. Feltevésünk szerint a weberi megközelítés – Jellinek általános államtanának és szociális államfogalmának⁶ hallgatólagos kritikájából kiindulva – a német–osztrák jogtudományi államtani kutatás programjában szociológiai fordulatot hajtott végre, amelyet a *problémasík-eltolódás* és a *pozícióváltás* (beállítódás- és nézőpontváltás) műveleti fogalmával írtunk le.⁷

Az államelméleti (államtudományi) alapkutatáson belül négy részkutatási program keretében történt a kutatási tematikák tervezése 2016 végén.⁸ A tervezetben ennek megfelelően négy, az alapkutatásban értelemszerűen egységet képező kutatási irányt, illetve tematizálást különböztettünk meg a szociológiai és történelemtudományi megismerés funkcionálisan felfogott általánosságának

megismerés objektívitásának és tárgyyszerűségének az abszolút logikai, funkcionális feltétele. Az idézet folytatásához lásd *Exkurszus I*.

³ WEBER 2013: 16–17. §. Az idézet folytatásához lásd *Exkurszus I*.

⁴ A tézishez lásd *Exkurszus II*.

⁵ Ehhez részletesen lásd Cs. KISS 2017a; 2017b.

⁶ Vö. JELLINEK 1922.

⁷ Vö. Cs. KISS 2022a.

⁸ Az alapkutatás előzményeihez lásd Cs. KISS 2005; 2008.

formális nézőpontjából: általános államelmélet, a nemzetállamok államelméletei, magyar államelmélet, az államfunkciók és a kormányzás elmélete. A kutatási irányokat az államfunkciók és a kormányzás elmélete kapcsolja össze, és vezeti át az alkalmazás – a rendszerformában felépülő funkcióspecifikus társadalmi-kulturális területek racionális egység- és rendképződésének – problémásíkjára. A kutatási irányok, illetve tematizálások a történelmi-szociális jelenségként azonosított állam fogalmi megragadásának különböző, egymáshoz kapcsolódó absztrakciós szintjeit körvonalazzák, és csak együttesen teszik lehetővé az államjelenség teljes – az állam szerkezeti-funkcionális-fejlődési törvényszerűségeit feltáró – elméleti leírását.⁹

KUTATÁSI IRÁNYOK

Általános államelmélet

Az általános államelmélet kidolgozására irányuló kutatás teremti meg az alap-kutatás egységét, itt történik a részkutatási programok szervezésének és kivitelezésének összehangolása. Feltevésünk szerint a szociológiai társadalomelméletek problémásíkjához, nézőpontjához kapcsolódó általános államelmélet képes az államtudományok igazság- és konszenzusképes ismeretelméleti-módszertani meg-alapozására és igazolására. Az alapkutatás célja az általános államelmélet keretében konszenzusképes megoldási javaslatok kidolgozása és az ezzel kapcsolatos tudományszerű viták lefolytatása a következő problémakörökben: a) Az államtudomány önálló diszciplínaként (tudománycsoportként) történő elhelyezése a nem természettudományok (szellemtudományok, kultúratudományok, társadalomtudományok) rendszerén belül. b) Az államtudományok tudománycsoportján belül az egyes alap- és részdiszciplínák (igazgatástudomány, jogtudomány, politikatudomány, gazdaságtudomány) elhatárolása, pozícióik tudományrendszertani stabilizálása. c) Az államelméleti-államtudományi megismerés alkalmazási területeinek, tematikus irányainak egyértelmű meghatározása.

Az általános államelmélet ennek megfelelően három feladatot lát el: a) társadalomelméleti nézőpontból fogalmilag azonosítja az államjelenséget, az államjelenség teljes elméleti leírásának keretében tisztázza a szociológiai társadalomelmélet, a történelemtudományi történelemelmélet, az államelmélet, a politikaelmélet és a jogelmélet viszonyát, lehetséges kapcsolódásaikat; b) kidolgozza az államtudományok tudományelméletét; valamint c) az interpretatív összehasonlítás

⁹ Vö. Cs. Kiss 2021c.

módszertanát. Az első és második kutatási periódusban megtörténik a tudomány-rendszertani elhelyezés, a diszciplináris határok megvonása, a tudománycsoporton belüli kapcsolódások tisztázása, a jelenleg zajló tudomány- és egyetempolitikai vitában egy részletes álláspont kidolgozása és érvényre juttatása. Ezt szolgálják azok a konferenciák, amelyek egyfelől a magyar államelmélet (általános állam-tan, jogállamelméletek, az állam korlátozásának és kiterjesztésének elméletei), másfelől a magyar államtudományok helyzetéről adnak áttekintést a lehetséges elméletalkotási stratégiák, recepciók, viták, elméleti törésvonalak bemutatásával. Az államelméleti-államtudományi helyzetkép konszenzusképes rögzítése elkerülhetetlen volt, mert jelenleg sem a magyar jogtudományban, sem a magyar politikatudományban nem létezik olyan államelméleti koncepció, amely képes lenne az alapkutatás céljának megvalósítására.¹⁰

A kutatási folyamat alapját és egységét az általános államelmélet kidolgozása teremti meg.¹¹ Ez a szerkezet szolgál kiindulópontként a tervezett államtudományi lexikon felépítése, címszavainak kidolgozása, valamint a szükséges megszorításokkal az államelméleti-államtudományi bibliográfia tematikai tagolása számára.

¹⁰ Vö. Cs. Kiss 2017a.

¹¹ Az általános államelmélet tervezett kutatás témái: 1. Modern állam: koncepcionális alapváltozatok. Államtípológiák, államtípusok. 2. Államelméletek: a magyar, német, angolszász, francia, olasz, orosz államelméletek áttekintése. Recepciók és viták. 3. Államelmélet a tudomány és a politika metszéspontján: a liberalizmus, a konzervativizmus, a szocializmus, a nacionalizmus, a libertarianizmus, a kommunitarizmus, a szociálkonzervativizmus, a liberálkonzervativizmus államfelfogásai. Az értelmezési-értékelési skála két szélső pontja: anarchizmus *versus* totalitarizmus. 4. Az államfunkciók és a kormányzás elmélete. 5. Állam és bürokrácia. 6. A jó kormányzás esztétikája és elméletei. A jó kormányzás jelenlegi irányai és problémái (*Good Government, Good Governance, New Public Management*, neoweberiánus felfogás). A jó kormányzás és a közjó. 7. Állam, háború, béke, közjó és igazságosság: premodern és modern értelmezések. 8. Totalitarizmuskutatás: totális állam *versus* totalitárius állam; a totalitárius állam szekularizált (fasizmus, nemzetiszocializmus, bolsevizmus-kommunizmus) és teokratikus (iszlamizmus) típusváltozatai. 9. Nemzet-állam, birodalom (nagyterrendek), globalizáció (a világállam lehetősége). 10. Az Európai Unió „államisága”: szövetségi állam *versus* államszövetség. Nagyterrendek: hegemonia és nemzetállamok. 11. Jogállam- és joguralom-elméletek. Jóléti és szociális állam. 12. Állam és alkotmány: a történelmi és kartális alkotmányok viszonya és kapcsolódása. 13. Az állam és az emberi jogok. 14. Államvédelem: titok és információ, titokformák. 15. Államvédelem: a fegyveres védelem történelmi fejlődése, hazai kérdései, valamint kihívásai a 21. század átalakuló világtrendjében. 16. Az állam specifikus részviszonyai és politikái: állam és vallás, állam és gazdaság, állam és művészet, állam és tudomány, állam és nevelés, állam és intim szféra, állam és sport. A kutatás alapfogalmait az általános államelmélet alapproblémáihoz és témáihoz igazodva határozzák meg. A kidolgozás alatt álló reflexív államelmélet szerkezetéhez lásd *Exkurzus III.*

A nemzetállamok államelméletei

A kutatási irány szorosan kapcsolódik az általános államelmülethez. Az államtan (*Staatslehre*) kifejezés az államjelenség jogtudományon belül kialakult, a jogtudomány és a szociológia vitájában továbbfejlődő sajátos elméleti megközelítést jelöli. Az *allgemeine Staatslehre* a német–osztrák államfejlődés és filozófiai-tudományos kultúra terméke, s mint ilyen a németiség szellemi kontextusában vált önálló tudományos műfajjá, az univerzális igényvel fellépő államelméleti kutatások alapjává, viszonyítási pontjává. A német–osztrák általános államtan történelmi fejlődését az államtudományok csoportján, illetve a jogtudományon belül az államjelenség jogászai, politikai, szociológiai megközelítéseinek versengése határozta meg. Ebben a versengésben formálódtak ki az állam tudományos kutatásának alapmodelljei, amelyek az államelméletben napjainkig a paradigmaképződés alapjául szolgálnak. Az államtan (*Staatslehre*) német kifejezés láthatóvá teszi az általános államelmélet eredendő történelmi-kulturális kontextushoz való egzisztenciális kötöttségét és megjelöli az állam tág (országállam) fogalmával leírt alaphelyzetet,¹² amely szükségszerű előfeltétele minden államtudományi megismerésnek. Ebből következik az ismeretelméleti-módszertani belátás, amely szerint nem lehetséges az államjelenség „államon kívüli”, államtól független megfigyelése. A kutatás abból az előfeltevéseből indul ki, hogy a német kultúrkörben az államtan (*Staatslehre*) keletkezése és fejlődése lényegében körülhatárolja az általános államelmélet lehetséges konstrukcióinak azt a horizontját, amelyen az eltérő történelmi államfejlődések keretében kialakult államfelfogások azonosíthatóvá, értelmezhetővé válnak. Az „államtan” kifejezés használata az államjelenség elméleti megragadásának történelmi-kulturális kontextushoz kötöttségére utal, s jelzi, hogy valamilyen formában minden történelmi államfejlődés ki kell hogy alakítsa saját különös államiságát fogalmilag kifejező sajátos „államtanát”. Az „államelmélet” kifejezés ennek az egzisztenciális alaphelyzetnek az általánosítása, az államjelenség közös értelmezési horizontra emelése és tematizálása. Ennek alapján az angolszász államfejlődésben kialakult államfelfogás nem tekinthető alternatív alapmodellnek, hanem a három alapvető megközelítés horizontján azonosítható különös modellváltozatnak. Ezt bizonyítja többek között a *Rechtsstaat* és a *rule of law* kifejezéssel jelölt államiság-tényállások lefordíthatósága is. A kutatási irány egyik feladata annak tisztázása, hogy a nemzetállami kontextusok eltéréséből

¹² Az államfogalom tág és szűk jelentésének megkülönböztetéséhez lásd Cs. Kiss 2010b; 2021c.

adódóan milyen értelmezési változatok lehetségesek, és ezek hogyan vonhatók az államelméleti megismerés közös horizontjára.¹³

A nemzetállamok államelméletei kutatási irány, azon túlmenően, hogy áttekintést ad az elméletalkotások történelmi-kulturális kontextusairól, nemzeti vonatkozásai rendszereiről, a történelmi államfejlődés különös formáiról, megindokolja az összehasonlítás módszertana kidolgozásának szükségességét.

Magyar államelmélet

A kutatás alapp problémái és fogalmai értelemszerűen kapcsolódnak a két részkutatási programhoz. A magyar államelmélet és államtudomány kialakulásának és fejlődésének bemutatása igazodik a modern politikai ideológiák európai mintázatának magyar transzformációihoz. A kutatási periódusokra javasolt témák: 1. Történelmi alkotmány, Szent Korona-tan. Konzervatív értelmezések és republikánus kritikák. 2. Államtudomány és államelmélet a 19. században. 3. Államtudomány és államelmélet a 20. században, a két világháború között. 4. Államtudomány és államelmélet 1945 után. Ez utóbbi két téma keretébe illeszkedik egyfelől a totalitárius állam jogrendszerét, másfelől a magyar bírósági intézményrendszer változásainak államtani értelmezéseit tárgyaló kutatás. A magyar igazságszolgáltatási rendszer kutatása kiterjed a kommunista totalitarizmus (szovjet modell) és a rendszerváltás korszaka releváns fejleményeinek vizsgálatára. 5. Az államtudomány történeti kontextusa, az államtudomány fejlődését szolgáló történelmi korszakváltások. Állam- és alkotmányfejlődés, közigazgatás-fejlődés.

Az államfunkciók és a kormányzás elmélete

Az elmúlt évek hazai reformfolyamatainak hatására, párhuzamosan a társadalom- és gazdaságpolitikai változásokkal, a magyar kormányzati rendszerben a végrehajtott racionalizálások következtében jelentős változások játszódtak le. A kormányzati struktúrák racionalizációjának tervezése, szervezése, irányítása, különösen az állami funkciók átalakulásának, a kormányzás új formái értelmezésének és értékelésének vonatkozásában, komoly elvárásokat fogalmaz az államelméleti-államtudományi kutatásokkal szemben.

Az államfunkciók elméletének keretében a kutatás a hagyományos és az új állami funkciók megjelenését, a nemzetállami szuverenitásra épülő kormányzati

¹³ Vö. Cs. Kiss 2021.

rendszer átalakulását, a kormányzás új formáit s ezzel a modern állam struktúrájának, nemzetközi rendben játszott szerepének változásait a globalizációs folyamatok és az európai integráció összefüggésében vizsgálja. A kormányzás új formáinak vizsgálata keretében a hangsúly az Európai Unió állami jellegének (államiságának), a szuverenitás és a demokrácia európai dimenzióinak államelméleti értelmezésére, az integráció következtében módosuló nemzetállami funkciók elméleti azonosítására és leírására helyeződik. Az Európai Unió felépítése, működési mechanizmusai, a tagállamok formális és informális elrendeződése az integráció struktúrájában az államiság új minőségének kialakulását jelzik. A nagyterrendekbe szerveződő nemzetállamok viszonyrendszerének változása kikényszeríti a nézőpontváltást és az alapfogalmak újra meghatározását az államelméletben s ehhez kapcsolódva a politika- és jogelméletben, az új helyzet már nem írható le kielégítően a hagyományos elméleti-fogalmi keretekben. Ehhez kapcsolódva az intézményesülés problémaszintjén – tekintettel az egyeztetést kívánó integrációs ügyek sokaságára és jelentőségére, a döntéshozatali folyamat halmazódó legitimációs és demokráciadeficitjére – a kutatás a döntéshozatal racionalizálásának követelményét szem előtt tartva vizsgálja a nemzetállamok működésének, hatékony érdekérvényesítésének európai szintű feltételrendszerét. A kutatás az unióban érvényesülő nemzetállami befolyások, beavatkozások, egymásra hatások tényleges állapotának, a reális lehetőségeknek a feltárása, a határok kijelölése alapján kísérletet tesz az Európai Unió és a tagállamok normatív szabályozó szerepét illetően a kívánatos mérték meghatározására.

A jó kormányzás fogalma, kritériumai, elvei az egyetemen folytatott eddigi kutatásoknak köszönhetően olyan mértékben letisztultak, hogy képesek útmutatóul szolgálni a kormányzati működés jellegének, irányának, hatékonyságának kritikai megítélése és a közpolitikai fejlesztések számára. Ezzel azonban nem szűnt meg az elméletalkotás tudományos, az alkalmazás gyakorlati, kormányzati-szakpolitikai problémája. A jó kormányzás elméleti-fogalmi kereteinek meghatározására irányuló további vizsgálódások összhangban állnak, illetve együtt haladnak az államfunkciók és a kormányzás elméleteinek kidolgozására irányuló kutatásokkal.

Az államelméleti kutatás ajánlott stratégiája módszertani követelménnyé teszi a kormányzás értéktartalmú és funkcionális nézőpontú elemzéseinek egyesítését, s ennek alapján a szervezetfejlesztés számára is irányadó elméleti vonatkozási rendszer kidolgozásával a jó kormányzás elvi követelményeinek összekapcsolását a meghatározó közigazgatási folyamatokkal. A módszertani és gyakorlati elvárásokhoz igazodva a közjó versengő, a politikai-ideológiai mintázathoz igazodó értelmezéseit a kormányzati rendszer tényleges működésével, annak

típusos szerkezeti-funkcionális problémáival együtt látva kell tárgyalni. A kutatás erre tekintettel kísérli meg rekonstruálni azt az elméleti háttérrel, amelynek kontextusaiban az ideológiai értékvonatkozások és a szakpolitikai rendszer-racionalitások együttes nézőpontjából ténylegesen meghatározzák a kormányzás jóságát megítélő normatív elveket, az értékelés mércéit, az alkalmazás kritériumait. A szakirodalommal ellentétben, ahol gyakran elhagyják a „jó” értékfogalmát a kormányzás fogalmából, a kutatás a jó, illetve a jóság fogalma jelentésének jelzett kettősségéből indul ki.¹⁴

Módszertani megjegyzések

Alapvető szempont, a kutatás fontos célja a történelmi, politikai, jogi gondolkodás összefüggésében formálódó magyar államfelfogás sajátosságainak elemzése, az európai hagyományon belüli különállásának és csatlakozóképességének bizonyítása s ehhez kapcsolódva a magyar államtudomány történelmi és aktuális teljesítőképességének meggyőző igazolása. Az alapkutatás módszertani (interpretációs) és elméletalkotási stratégiájának kidolgozása és alkalmazása számára a magyar és a német–osztrák szociológiai, jogelméleti hagyomány érintkezési pontjain formálódó *szinoptikus* szemléleten alapuló módszert tekintjük iránymutatónak a kutatási programban meghatározott célok, kijelölt munkafeladatok megvalósításában.

A módszer szinoptikus felfogása átvezet a tudományos diskurzus tisztán *funkcionális* – kizárólag versengő megismerési érdekek és célok kritikai-tárgyszerű megvalósítására irányuló, az ideális és reális, a normatív és empirikus érvényesség megkülönböztetését relativizáló – értelmezéséhez, amely ismeret-elméleti-módszertani szempontból lehetővé teszi a demarkációprobléma meggyőző, konszenzusképes igazoláselméleti megoldását. A szinoptikus néző-

¹⁴ A kormányzáselmélet tervezett kutatás témái: 1. Közös és jó kormányzás az eszmetörténetben: Arisztotelész, Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás. A politika antropológiája és a közös. Létezhet-e egyetemes politikai közösség? Politikai ideológiák a perszonalizmus, a közös és a szubszidiaritás elvének nézőpontjából. Béke és közös Aquinói Szent Tamásnál, a modern korban és korunkban. Közös és politikai barátság az eszmetörténetben és korunkban. 2. Kormányzás és a politikai tekintély szükségessége. Kormányzás és szuverenitás, kormányzati megbízatás és legitimációs bizalom. „Jó kormányzás”, „jó kormányzat”, „jó állam” – egybevetés és értékelés. Mitől „jó” a „jó kormányzás”? 3. Jó kormányzás és közpolitika-alkotás. Közös és a média felelőssége. Jó kormányzás és családpolitika. 4. A nemzetközi pénzügyi-gazdasági rendszer és a közös. Jó kormányzás, alkotmányos szövetség, közpolitikai szerződés. Jó kormányzás és normakövetés. Jó kormányzás, többszintű kormányzás és a részvétel elve. A közjóra irányuló szubszidiáris-relacionális állam önkormányzása.

pontból konstruált demarkációelmélet teszi lehetővé az államelméleti megismerés ideológia- és politikamentességét, a kutatás szabadságát rögzítő alkotmányjogi, jogi és konvencionális szabályok tényleges érvényesülését. Az ilyen tudományelméleti feltételek megléte szükséges az általános államelmélet kidolgozásához.¹⁵ A tudományos diskurzus szinoptikus-funkcionális felfogásának művelati helyességét bizonyítja az euroatlanti államelméletek recepciója is, különösen amikor kiélezett formában vetődik fel a politika és a tudomány egymásba csúszásának veszélye, mint például Carl Schmitt életművének magyar recepciója esetén. A tanulságokat illetően az ilyen recepciós diskurzusok azt is világossá teszik a résztvevők és a közvélemény számára, hogy a valóban szabad kutatás feltételeinek megteremtésében a formális alkotmányjogi garanciákon túlmenően döntő szerepet játszanak a magyar tudományos közösséget tartalmi értelemben összetartó konvencionális hitek, meggyőződések és szabályok.¹⁶

A kutatási tervben négy megismerési irányban problematizált versengő állam- és kormányzáselméletek elemzésének, kritikai rekonstrukciójának összehasonlító módszere ennek megfelelően a funkcionális egyenértékűség és csatlakoztathatóság (relacionizmus) művelati elvein nyugszik. A kutatási program és a paradigma tudományelméleti fogalmainak átértelmezésével¹⁷ ez teszi lehetővé az „elméletek” – fejlődéstörténeti-funkcionális szempontból történő – típusokba rendezését, valamint az elméletalkotási eljárás formális műveleteinek (megalapozás, kifejtés, igazolás) nézőpontjából történő összehasonlító kritikai rekonstrukcióját.¹⁸

¹⁵ Vö. Cs. KISS 2022b.

¹⁶ „Ezek lényegüket – a tudományban való összetartozás érzését, generációs élményekben, intézményi tapasztalatokban való gyökerezettségüket, az igazságesszme és az egyéni korlátozhatatlan kíváncsiság egybehangzásait – tekintve láthatatlanok, de megmutatkoznak, hatásukban ideológiamentesek, és – mint az a Schmitt-recepcióban megtörtént – akaratlanul is a depolitizálás irányába viszik a kutatást. E hiteknek, meggyőződéseknek és szabályoknak, valamint a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatoknak az ápolása a hagyományképződés alapja. Az így keletkező hagyomány a tartalmi feltétele és garanciája annak, hogy a magyar tudományos közösség valóban képes legyen távolságot tartani azzal szemben, ami nem tudomány, valóban képes legyen a tudományon kívüli érdekektől függetlenül a tudományos vitát a saját lehetőségeihez képest politika- és uralommentessé, s ezzel az alkotmányos szabályozás formáit az eleven hagyomány tartalmává tenni. E diskurzus-forma nem lebecsülendő teljesítménye a tudományos vita depolitizálása, amely nagymértékben hozzájárulhat az értékszabadság tudományos hagyományának a formálásához, megerősítéséhez.” Cs. KISS 2014.

¹⁷ Cs. KISS 2022.

¹⁸ Vö. Cs. KISS 2005; 2008; 2022b.

ÁLLAMELMÉLETI MEGJEGYZÉSEK

Problémafelvetés

Az államprobléma szinoptikus megközelítésének szükségessége azon új tapasztalatok teoretikus feldolgozásának összefüggésében vetődött fel, amelyek a modern állam kialakulásának és a 20. század első harmadáig tartó fejlődésének helyzetében, a centrum és a félperiféria országaiban létrejött totális államokkal keletkeztek.

A totalitarizmuszindróma európai megjelenése, a totalitarizmus történelmi-szociológiai tapasztalatának tudományos feldolgozása az érintett országokban az állami-politikai létezés alapproblémájává vált. A modern államfejlődésben a totális államok megjelenése, totalitáriussá fejlődésük strukturális tényei érvénytelenítették az állam és a társadalom megkülönböztetésén alapuló hagyományos, klasszikus újkori államfelfogásokat, és a jogtudományi államtani kutatást pozíció- és paradigmaváltásra, a szociológiai társadalomelméletek problémásíkjára való átlépésre kényszerítette.¹⁹

A totális állam fogalmával jelzett struktúraváltozás, illetve a totalitáriussá fejlődött államok politikai-jogi tapasztalatainak a feldolgozására vállalkozó filozófiai-tudományos kísérletek között – eltekintve a német–osztrák jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulatát végrehajtó elméletkísérletektől – nem találunk példát a szinoptikus szemlélet módszertani alkalmazására, még kevésbé elméletformában történő rendszeres kidolgozására sem a jogtudományban, sem a politikatudományban, sem a jogfilozófiában, sem a politikafilozófiában, és ami az államelmélet kidolgozása, az államtudományok megalapozása szempontjából döntő, a szociológiai társadalomelméletek versengő változataiban sem. A totalitarizmuszindróma tárgyalásának teljes mellőzéséhez, valamint az állam és a társadalom megkülönböztetését felszámoló európai államtani hagyomány figyelmen kívül hagyásához, illetve annak hallgatólagos vagy közvetlen kritikájához a német társadalomelméletben elsősorban Richard Münch, másodsorban

¹⁹ A tézist mindenekelőtt a szinoptikus szemlélet államelméleti alkalmazása szempontjából modellértékűnek tekintett, a weimari korszakban keletkezett államértelmezések (Georg Jellinek, Max Weber, Hugo Preuß, Gerhard Anschütz, Richard Thoma, Hans Kelsen, Rudolf Smend, Carl Schmitt), valamint a politikafilozófia és az általános államtan között folyó magyar vita tanulságai bizonyítják. Vö. Cs. Kiss 2022a. A modernitást az európai kultúra határhelyzeteként megjelenítő totalitarizmustapasztalat újszerűségének, e tapasztalat más kultúrákra való teoretikus átvihetőségének problémájához lásd Cs. Kiss 2010b; Cs. Kiss 2013.

Niklas Luhmann szolgál példával.²⁰ Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy Jürgen Habermas kritikai társadalomelmélete bizonyos megszorításokkal kivételt és egyfajta átmenetet képez. A kommunikatív cselekvés elméletében Habermas az életvilág (társadalom a cselekvők nézőpontjából) és a rendszer (társadalom a funkcióspecifikus rendszerlogikák nézőpontjából) fogalmi megkülönböztetésével kritikailag áértelmezi, és fenntartja az állam és a társadalom megkülönböztetését a következő formában: a magánszféra és a nyilvánosság szerkezeti megkülönböztetésével leírt életvilág a szociális integráció (kommunikatív racionalitás) tartományaként áldozatul esik a rendszerintegráció – a gazdasági rendszer és állami igazgatási rendszer (rendszeracionalitás) – „belső gyarmatosító” törekvéseinek. Az életvilág „gyarmatosítása”, a rendszeracionalitás uralomra jutása az eljogiasodás (*Verrechtlichung*) formájában a modern állam fejlődésének három stádiumában valósul meg: az eljogiasodás a polgári állam (abszolutizmus) kialakulásával kezdődik, a polgári jogállam (alkotmányosság) kiépülésével folytatódik, a demokratikus és szociális jogállam korszakában kiteljesedik. Ezt az álláspontot Habermas később – a totális állam és a totalitarizmusjelenség közelebbi elemzése nélkül – diskurzuselméletileg bizonyos fokig korrigálta, a jog és a politika kapcsolatát differenciáltabban értelmelte, anélkül azonban, hogy ezzel tisztázta volna az állammal kapcsolatos alapvető félreértését.²¹ A társadalomelmélet jelenleg uralkodónak tekinthető cselekvés- és rendszerelméleti paradigmái – tudományrendszeren belüli és kívüli hatásaik tendenciáját tekintve – inkább az államelmélet és az államtudomány szellemi semlegesítéséhez, tudományos eljelentéktelenítéséhez járultak hozzá, mintsem a tudományterületek közötti diskurzus előmozdításához.

Hiányok

Az államproblémát illetően mind az európai, mind a magyar hagyományban visszhangtalanok maradtak a szinoptikus megközelítés módszertani kidolgozására, elméletalkotási alkalmazására irányuló tudásszociológiai, jogelméleti kezdeményezések, elsősorban Mannheim Károly és Horváth Barna munkásságában. Ennek alapján az is érthető, miért övezi homály a weberi megértő szociológia szinoptikus felépítésének filozófiai-módszertani jelentőségét, s hogy maga a probléma,

²⁰ MÜNCH 1984, 1986; HABERMAS 1984; LUHMANN 1986, 2002. A politikai államfogalom jogtudományi és társadalomelméleti konstrukcióinak vitájához, Niklas Luhmann álláspontjának részletes elemzéséhez lásd Cs. KISS 2010a.

²¹ Vö. HABERMAS 1992.

lényegében kezdettől fogva, miért vezett bele az euroatlanti Weber-recepció másodlagos irodalmának óceánjába.²²

A hiányok e listájához tartozik továbbá, hogy jóllehet általában elismerték Hans Kelsen és Carl Schmitt jogelméleti-államtani vitájának fontosságát, de a két álláspont párhuzamosságának – annak a szemantikai ténynek, hogy joglogikailag és funkcionálisan kiegészítik egymást – nem tulajdonítottak jelentőséget sem a recepciós irodalomban, sem a teljes leírásra törekvő elméletalkotási kísérletek során. Ez feltehetőleg összefügg az elméletalkotások megértése szempontjából döntő ténynek a figyelmen kívül hagyásával, amely szerint a jogtudomány és a jogelmélet „tisztá” és „politikai” felfogását paradox módon a szociológiához való elutasító és igenlő viszonyuk állítja párhuzamba és köti össze – s ezen belül is, bár ezt egyik álláspont sem tette nyilvánvalóvá, nem általában a szociológiához, hanem elsőrendűen a weberi megértő szociológiához való viszonyuk. Az a lehetőség pedig fel sem merült – jóllehet ezt Schmitt a *Politische Theologie*-ben²³ a szuverenitás konstitutív határ- és alapfogalmának elemzésével bizonyította –, hogy joglogikailag a probléma- és tárgyadekvát fogalomalkotás eljárása és annak sikeres alkalmazása csak a szociológiai nézőpont módszertani alkalmazásával lehetséges. Ezzel együtt figyelmen kívül maradt, hogy a versengő nézőpontok társadalmi helyzetekhez, illetve történelmi korszakokhoz kötöttségének tényszerűsége a normális és a rendkívüli helyzet (*Normalfall/Ernstfall*) megkülönböztetésén, a kivételes állapot módszertanán keresztül hozzáférhetővé teszi a jog- és államelméleti alapfogalmak (norma, normativitás, érvényesség, szuverenitás, legitimitás, legalitás, állam, politika/i, jog/i) jelentésének perspektivikus szerkezetét a fogalmi tartalom és terjedelem síkján. Schmitt politikai teológiája szerint e fogalomszociológiai nézőpontból válik láthatóvá az alapvető jogi fogalmak teológiai és politikai jelentésdimenziója, bár ez utóbbi esetén a *Politikai teológiában* még csak utalásszerű megfogalmazásokat találhatunk.²⁴

A szociológiai nézőpont ismeretelméleti-módszertani alkalmazása vagy kizárása, a szociológiai tényállások (*Sachverhalte*) bevonása a jogi fogalmak képzésébe (és így tovább) nem pusztán a jogtudomány és szociológia kompetenciavitájának mindenkori állását jelzi, hanem a vita erőterében egyértelművé teszi, hogy a jogelmélet szociologizálása vagy deszociologizálása az államelmélet megalapozásának, kifejtésének, igazolásának egymáshoz kapcsolódó kontextusaiban játszódik le. A modern társadalmak (kultúrák) funkcionális

²² A filozófia és a szociológia kompetenciavitájának nézőpontjából a megértő szociológia jelentőségének az értelmezéséhez lásd Cs. Kiss 2011. A tanulmány, terjedelmi okokból, csak röviden tárgyalta a weberi államelméletet.

²³ SCHMITT 1934a.

²⁴ Ehhez lásd *Exkursus IV*.

differenciálódásának strukturális összefüggésében értelmezett államfejlődés tényeinek kényszerítő realitásával a jogelmélet csak az államjelenség szociológiai leírását alapul véve vagy ahhoz kapcsolódva képes számot vetni. Carl Schmitt és Hans Kelsen államfogalom-konstrukciói meggyőzően szemléltetik a társadalom és az állam klasszikus újkori elméleti megkülönböztetésének a szemantikai érvénytelenítését, amely nyilvánvalóvá tette a versengő állam- és jogelméleti álláspontok kifejezett vagy hallgatóságos társadalomelméleti előfeltevéseit, paradigmátikus formában Kelsen és Schmitt vitájában kirajzolódó értékfilozófiai, illetve egzisztenciafilozófiai megalapozottságú társadalomelméleti álláspontok alapvonalait. Carl Schmitt politikai jogtudománya a politikai (*das Politische*) egzisztenciális, Kelsen tiszta jogtudománya a jogi (*das Juristische*) normatív fogalmának meghatározása felől tett kísérletet a szocialitás, a társadalmi rend elméletének *egzisztenciaorientált*, illetve *normaorientált* megalapozására. Itt szükséges közbevetőleg megjegyezni, hogy Schmitt nem tisztázta kielégítően a politikai és a jogi viszonyát, a társadalmi rend konstitúciójában játszott szerepüket; így kifejtetlen maradt, hogy a norma- és döntésgondolkodással szembeállított rendgondolkodás, amely a rend átfogó nézőpontjából intézményelméletileg ragadja meg a jogot, hogyan viszonyul a társadalmi rend „politikai” elméletéhez.²⁵ Ezzel a kiegészítéssel, illetve megszorítással állítható, hogy a jogtudomány a szocialitás átfogó elméletének kidolgozását a politikaelméletet is megalapozó jogelmélet feladatává tette, amely feladatot Schmitt és Kelsen csak részben, illetve töredékesen teljesítette.²⁶ A kutatási program kivitelezése során a következő feltevések szolgálnak kiindulópontként:

1. Az elsősorban a német-osztrák jogtudományi államtani kutatási programban kidolgozott elméletekben kifejezetten vagy hallgatóságosan előfeltételezett szociológiai társadalomelméleti álláspontok elemzéséből kiindulva lehetséges egy közös problémásík kijelölése, amelyen a versengő államfelfogások a szinoptikus módszer segítségével kritikailag elemezhetők, az elméletalkotás szempontjából fontos párhuzamok és kapcsolódások rekonstruálhatók.²⁷

2. Georg Jellinek és Max Weber szociológiai megalapozású államelméletét, közelebbről a megértő szociológia államfelfogását tekintjük általános kiindulópontnak, illetve hipotetikus alapmodellnek, amely viszonyítási pontként szolgálhat a

²⁵ SCHMITT 1934b.

²⁶ Ehhez lásd *Exkursus III*.

²⁷ Vö. CS. KISS 2022a.

modern államfelfogások rekonstrukciója számára. A kutatás problémafelvetései és irányai meghatározásában két törekvést, illetve szempontot tekintünk mintaadónak. a) Az „államtan” (*Staatslehre*) keletkezése és maga a kifejezés is azt tanúsítja, hogy az államjelenség problematizálása, fogalmi megragadása, a mindenoldalú megismerés lehetősége szükségképpen különös történelmi, társadalmi-kulturális *kontextusok*hoz kötött. A kontextuskötöttség strukturális tényének ismeretelméleti-módszertani következménye, hogy nem lehetséges az államjelenség külső, államfüggetlen megfigyelése. Ennek megfelelően az államelméleti megismerés pozíciójának szerkezetét az államfogalom szűk és tág jelentése, az állam szociológiai funkciófogalma és történelmi országfogalma közötti megkülönböztetés írja le.

A német–osztrák jogtudományi államtanokat tekintjük olyan elméletalkotási teljesítményeknek – szemben más, például az angolszász államtanokkal –, amelyek kontextuskötöttségük ellenére lehetővé teszik az államjelenség teljes leírásához szükséges elvonatkoztatásokat és általánosításokat. Az államelméleti megismerés szükségszerű előfeltevése és kiindulópontja mindig a tudományos megfigyelő pozícióját meghatározó állam történelmi-szociológiai struktúrája. A megismerési pozíció általánosítását, a tárgy teljes leírását a társadalomelmélet problémásíkjára történő átvezetés biztosítja, ahol a szociológia nézőpontjából az államtan (*Staatslehre*) tulajdonképpen értelemben általánosság, az összehasonlítás lehetéssé válik. Az államtani nézőpont és tematizálás Max Weber által végrehajtott korrekciójának értelme, a megértő szociológia paradigmaképző teljesítménye többek között éppen ebben az átvezetésben, a megismerés problémásíkjainak az eltolásában és átrendezésében rejlik. Az állítás, amely szerint az állam „lényegét”, „természetét” tekintve szociális, politikai és jogi jelenség, a szociológiai társadalomelmélet problémaszintjén válik bizonyíthatóvá az állam szociológiai fogalmának kifejtésével. b) Az „általános államtan” (*allgemeine Staatslehre*) mint kutatási program megvalósításának ismeretelméleti-módszertani előfeltétele a tudomány és a politika elválasztása, a jogtudományi és szociológiai megismerés depolitizálása a külső és belső értelemhatárok világos megvonásával. A határmegvonási törekvések a 19. századi liberális jogállamelméletek jogpolitikai-politikai konstrukcióinak az egyre radikálisabbá váló kritikájában nyilvánultak meg. A jogtudományi megismerés jogpolitikai-politikai instrumentalizálása ellen fellépő „általános államtan” ily módon nem pusztán a tárgynak, hanem a tárgy megfigyelőjének az elmélete is, azaz nemcsak tárgyelmélet, hanem az ismerettárgyba való egzisztenciális-funkcionális beágyazottságának tényszerűségéből kiinduló tudományelmélet is, amelynek elsőrendű feladata az objektív megismerés, az elméletalkotás lehetőségfeltételét képező

*elvonatkoztatások*²⁸ végrehajtása, a határmegvonás (demarkáció) problémájának megoldása. Az általános államtan szociológiai megközelítése, a jogtudományi és a szociológiai megismerés módszertani megkülönböztetésének és a demarkáció-probléma megoldásának az összefüggésében képes volt világosan különválasztani az államjelenség tudományos és politikai, politikai és jogi nézőpontú tematizációit. A 19–20. századi német–osztrák államtani kutatásban a paradigmaváltás lehetőségét a problémásík-eltolódás és a demarkációprobléma megoldása, azaz a jogtudományi és szociológiai (államtani) megismerés depolitizálása, az ideológiai államfogalom-konstrukcióktól történő radikális elhatárolódás teremtette meg.²⁹

Jellinek és Weber szociológiai államfogalom-konstrukciói tekinthetők az államjelenség azonosítását és teljes leírását lehetővé tevő szinoptikus megközelítés első kísérleteinek. A jogtudományi államtani kutatási program szociológiai társadalomelméleti megközelítésében az állam „lényege” a fogalom- és elméletalkotás menetében három alapvető megkülönböztetés szinoptikus egységeként írható le, azaz a szintézisekben mozgó közvetítés lehetőségét megismeréslogikailag kizáró paradoxonformában. Ennek megfelelően az államjelenség egyidejűleg-egyszerre a *funkcionalitás* (működés) és *egzisztencialitás* (létezés), a politikai és jogi funkció, a normális és abnormális helyzet nézőpontjainak megkülönböztetésében jelenik meg önmagával azonos értelemegységként. Ezzel az államelméletet a kettős ismerettárgy – tudniillik a megismerés „alanyának” (államtudomány) és „tárgyának” (államjelenség) – reflexív együtt szemlélésben rejlő közvetíthetetlen

²⁸ Az elvonatkoztatás (absztrakció) a diskurzusszintek és -fajták közötti különbségtevések jelölésére szolgáló fogalomalkotási művelet (vö. Cs. Kiss Lajos 2023a).

²⁹ A modern 21. századi általános államelméletnek, kapcsolódva a német–osztrák államtani hagyományhoz, a demarkációs probléma megoldására vitaképes javaslatot tevő tudományelméletként kell felépülnie. Ezért az általunk javasolt államelméleti kutatási program a kivitelezés szellemtörténeti helyzetében feladatként jelöli meg a határmegvonási vita újratematizálását, s ezzel olyan tudományelméleti modell, illetve modellek kidolgozását, amelyek az államfogalom konstrukciójában rejlő paradoxonok felmutatásával képesek konszenzusképesen igazolni az államelmélet politikai diskurzusról történő leválasztását. A megértő szociológiához nagymértékben kötődő tudásszociológia tudományos változatának keletkezésével (Mannheim Károly és Max Scheler vitájában), majd továbbfejlődésével (fenomenológiai szociológia, a német szociológiai társadalomelméletek cselekvés- és rendszerelméleti változatai stb.) megteremtődtek azok a teoretikus feltételek, amelyek alapján a magyar államelméletben is a siker reményével lehet lefolytatni a határmegvonási vitát. Ebben a vonatkozásban a magunk részéről a tudásszociológia és az ideológiatan mannheimi megkülönböztetését heurisztikus és elméletalkotási szempontból egyaránt fontos kiindulópontnak tekintjük. Vö. Cs. Kiss 2005.

perspektivizmust tudatosítva rákényszerül a paradoxonformában való gondolkodásra, valamint az államfogalom tág és szűk jelentése közötti különbségtevésre,³⁰ amelynek hiánya mind az újkori államtani hagyományban, mind a filozófiai és szociológiai társadalomelméletekben máig hatóan rengeteg félreértés forrása.

A kutatás feladatának tekintjük az alapmodell továbbfejlesztését, mindenekelőtt a szociológiai társadalomelméletek államfelfogásainak rekonstrukciójával, az államelméletek és a társadalomelméletek közötti teoretikus párbeszéd kezdeményezésével.

3. A totalitárius rendszerek elemzésének bevonása az elméletalkotási folyamatba módszertani szempontból megkerülhetetlen. Ezek a rendszerek minden vonatkozásban a modern történelmi államok „határhelyzetét” szemléltetik, amelyben a totalitarizmus szekularizált és teokratikus változatai különös élességgel teszik láthatóvá az államelméleti megismerés kontextushoz kötöttségét, valamint az állam politikai és jogi funkciói és alkotórészei közötti ellentmondásos viszonyt. Ehhez járul a politikai világrendnek az unipolaritás, bipolaritás, multipolaritás kifejezésekkel leírt jelenkori átalakulása, az abszolút totális világállam bevezetésével történő neoliberais-euroatlanti fenyegetés, s egyáltalán a globalizáció minden társadalmi-kulturális területet egyneműsítő folyamata, amelyben maga a modernitás mint olyan vált a nemzetállami létezés „határhelyzetévé”. A totalitarizmus- és globalizmusjelenség indokolja és megkerülhetetlenné teszi az államelméleti-államtudományi kutatásokat.

4. Az államtudományok eszméjének, hivatásának, a kutatók tudományetikai felelősségének kérdései értelmesen csak az államelméleti összefüggésben vethetők fel és az alapkutatás folyamatában tisztázhatók.

EXKURZUS I.

A kultúratudomány és a megértő szociológia nézőpontjából definiált weberi államfogalmak jelentésének különbsége, illetve a kettő összekeverése interpretációs félreértések forrása, ezért a teljes és pontos idézés maga is hozzájárul Weber kultúratudományi kutatási programjában a szociológiai megismerés irányába történő átlépést jelentő problémásík-eltolódás megértéséhez, amelyet a funkcionőzpont és a politikai fogalmának bevezetése jelez. A kultúratudományi fogalommeghatározás folytatása:

³⁰ CS. KISS 2005: 27, 29.

Ehhez csak a következőt jegyezzük meg: ha azt kérdezzük, az empirikus valóságban mi felel meg az „állam” gondolatának, akkor részben egyszeri, részben szabályszerűen visszatérő jellegű diffúz és diszkrét emberi cselekvéseket és töréseket, tényleges és jogi kapcsolatokat találunk, amelyeket egy eszme, a ténylegesen érvényes vagy érvényességre igényt támasztó (*gelten sollend*) normákba és emberek emberek feletti uralmi viszonyaiba vetett hit tart össze. Ez a hit egyes emberek fejében részben gondolatilag kifejlesztett szellemi tulajdonként, részben homályosan érzett, részben passzívan elfogadva és a legsokrétűbb módon beárnyékolva létezik, akik ha az „eszmét” magát mint olyat valóban világosan *elgondolnák* [...] először is bizonyára nem szorulnának rá az eszmét kifejleszteni akaró „általános államtanra”. Nos, a tudományos államfogalom, bárhogy is fogalmazzák meg, természetesen mindig szintézis, amelyet *mi* hajtunk végre meghatározott megismerési célok érdekében. De ez a fogalom másfelől olyan homályos szintézisekből is absztrahálva van, amelyeket előzetesen a történelmi emberek fejében találnak. A konkrét tartalom azonban, amelyet a történelmi „állam” a kortársak ama szintéziseiben felvesz, ismét csak ideáltipikus fogalmakra történő orientáció révén szemléltethető. Továbbá a legkisebb kétely sem fér hozzá, hogy annak a módnak, ahogyan ama szintéziseket logikailag mindig tökéletlen formában a kortársak végrehajtják, az „eszmék”-nek, amelyeket ők az államról csinálnak maguknak – a német „organikus” állammetafizika például az „üzleti” amerikai felfogással ellentétben –, kiemelkedő gyakorlati jelentőségük van, s hogy más szavakkal itt is egymás mellett fut az érvényességre igényt tartó (*geltensollend*) vagy érvényesnek *hitt* gyakorlati eszme és a megismerési célokra konstruált elméleti ideáltípus, és mindig hajlanak az egymásba való átmenetelre.³¹

A megértő szociológia államfogalom-meghatározásának folytatása:

A táplálékról való gondoskodástól a művészetek pártolásáig nem volt olyan cél (*Zweck*), amelyet a politikai szervezetek alkalomadtán *ne* követtek volna, és a személyes biztonság garantálásától a jogszolgáltatásig sem volt olyan cél, amelyet a politikai szervezetek *ne* követtek volna. Ezért a szervezet „politikai” jellegét *csak* a – bizonyos körülmények között öncéllá (*Selbstzweck*) fokozott – eszköz révén lehet definiálni, amely nem egyedül a politikai szervezet sajátja, azonban kétségtelenül specifikus és lényegét tekintve *nélkülözhetetlen*: az erőszakosság (*Gewaltsamkeit*) révén. Ez nem teljesen felel meg a nyelvhasználatnak; azonban a nyelvhasználat pontosítás nélkül nem használható. Beszélnek a birodalmi bank „devizapolitikájáról”,

³¹ WEBER 2018a: 216–217.

az egyesület vezetésének „pénzügyi politikájáról”, a község „iskolapolitikájáról”, és ezen valamely meghatározott tárgyi ügy tervszerű kezelését és irányítását értik. A lényegét illetően jellemzőbb módon választják el valamely ügy „politikai” oldalát vagy jelentőségét vagy a „politikai” hivatalnokot, a „politikai” újságot, a „politikai” forradalmat, a „politikai” egyesületet, a „politikai” pártot, a „politikai” engedelmességet (*Folge*) az illető személyek, ügyek, folyamatok más, gazdasági, kulturális, vallási (és így tovább) oldalától vagy fajtáitól – és ezen mindazt értik, aminek a (nyelvhasználatunk szerinti) „politikai” szervezeten: az államon belül uralmi viszonyokkal van dolga, amelyeknek fenntartását, eltolódását, megdöntését előidézhetik vagy akadályozhatják vagy támogathatják, ellentétben azokkal a személyekkel, ügyekkel, folyamatokkal, amelyeknek ehhez semmi közük nincs. Ebben a nyelvhasználatban a közöset tehát az *eszközben*: az „uralom”-ban; mégpedig abban a *módban* találják meg, ahogyan az állami hatalmak (*staatliche Gewalten*: jog alá rendeltség) az uralmat gyakorolják, *kikapcsolva a célt, amelyet az uralom szolgál*. Ezért állítható, hogy az itt alapul vett definíció csupán a nyelvhasználat pontosítását tartalmazza azáltal, hogy a *ténylegesen specifikusat* [kiemelés – Cs. K. L.], az (aktuális vagy eventuális) erőszakosságot élesen hangsúlyozza. A nyelvhasználat persze nemcsak magukat a legitimnek tekintő (*gelten*) erőszakosság hordozóit nevezi „politikai szervezeteknek”, hanem például a pártokat és a klubokat is, amelyeknek szándékukban áll a politikai szervezeti cselekvés (ugyancsak: kimondottan *nem* erőszakos) befolyásolása. A szociális cselekvésnek ezt a fajtáját mint „politikailag orientált” cselekvést el kívánjuk választani a tulajdonképpeni „politikai” cselekvéstől (magától a politikai szervezet *szervezeti* cselekvésétől a 12. § 3. pontja értelmében) [...] A mai állam formális jellemzője: tételes szabályozásokkal megváltoztatható *igazgatási rend és jogrend*, amelyre az igazgatási stáb (hasonlóképpen tételes szabályozás által rendezett) szervezeti cselekvésének üzeme orientálódik, és amely nemcsak a szervezethez tartozó – lényegében születés révén a szervezetbe bekerülő – társak számára igényel érvényességet, hanem széles körben minden, az uralom alá vont területen végbemenő cselekvés számára (azaz: területi intézményszerűen) [...] Az állami erőszakuralom (*Gewaltherrschaft*) e monopolkaraktere éppen olyan lényegi ismérve jelenlegi helyzetének, mint racionális „intézmény”- és folyamatos „üzem”-jellege.³²

³² WEBER 2013: 215–217. Max Weber magyar recepciójában súlyos félreértésekhez, megoldatlanságokhoz vezetett a megértő szociológia fogalomrendszerének, a fogalomalkotás két változata közötti eltéréseknek és kapcsolódásoknak az interpretációja. A problémához lásd WEBER 2018b.

A két idézet pontosságra törekvő interpretációja szükségessé tesz néhány fordítást illető megjegyzést: a) Max Weber írásainak fordítása során szigorú értelemben szöveg- és tárgyközeli fordítási stratégiát követünk, ezért jelentősen eltérünk a *Szociológiai alapfogalmak* magyar fordításától.³³ Az eltérést nem pusztán az egyszerű félrefordítások vagy a fordítói stílus, illetve ízlés különbözőségei indokolják, hanem a megértő szociológia helyes értelmezésére irányuló törekvésből következő tárgyi-tartalmi megfontolások. Így például a fordító egy ponton – feltehetőleg a jelentés minél pontosabb visszaadására törekvés érdekében alkalmazott körülírás miatt – belefordította a szövegbe a „politikai” (*das Politische*) fogalmát is. Ez a „politikai fogalmának”, a politikai (*das Politische*) és a politika (*die Politik*) elválasztásának helyes értelmezését illető bonyodalmaknak s különösen Carl Schmitt Weberhez való viszonyának, a vele folytatott imaginárius vitájának megértése szempontjából különösen zavaró, ezért korrekcióra szorul.

b) Az érvényesített, illetve érvényes „rendek” kifejezés elsődlegesen az uralmi szférára, az állam *belső* igazgatási rendjére, valamint az adott történelmi (ország) államban érvényes s ebben az értelemben *átfogó* jogrendjére vonatkozik. A kifejezés – az érvényesség-létrehozás és az érvényben tartás összefüggésben – a jog integrációs (egység és rendkonstituáló) teljesítményére mint tapasztalati tényre utal. A jogrend képezi az adott történelmi (ország)államban a funkcióspecifikus (*rendszer szerűen felépülő*) társadalmi-kulturális területek (politika, vallás, művészet, tudomány, nevelés, gazdaság, intim szféra) normatív integrációjának *külső* strukturális feltételét. A társadalmi-kulturális területek normatív integrációjának *belső* feltételét az erkölcsi szabályozás sajátos, funkcióhoz kötött formái (vallás-, politika-, tudomány-, művészet-, gazdaság-, nevelés-, életvilág-etikák) jelentik.

c) A *Gewaltsamkeit* és a *Gewalt* kifejezést az „erőszakosság”, illetve az „erőszak” szóval fordítjuk, mert csak így lehet jelezni, hogy a *Gewaltsamkeit* használata esetén szoros értelemben fizikai „erőszakról” van szó, míg a *Gewalt* kifejezés alkalmazása kontextusától függően jelenthet „erőszakot” és „hatalmat” is. A *Gewalt* kifejezés magában foglalja az „erőszak” és a „hatalom” jelentését, így a *legitime Gewalt* fordítható legitim erőszaknak, illetve hatalomnak. Az ebből következő kétértelműségek elkerülése érdekében Weber az erőszakra a *gewaltsam*, *Gewaltsamkeit* (erőszakos, erőszakosság) kifejezést használja, amely implicálja a fizikai kényszer (*physischer Zwang*), kényszerítés fogalmát.

³³ Vö. WEBER 1987. A fordítás a Johannes Winkelmann által szerkesztett kiadás (WEBER 1972) alapján készült, amely az összkiadáshoz (MWG) viszonyítva már önmagában is súlyos félreértések forrása.

EXKURZUS II.

Az államelméleti problematika tudományos érdektelenné válásának okai közül két meghatározó szellemi (szemantikai) fejleményre, illetve tendenciára szükséges röviden utalni. Az egyik tendencia a világ nyilvános értelmezésének monopóliumáért folytatott harcban a szinkretikus vagy posztmodern liberalizmus³⁴ interpretációs hegemoniájának kiépülése, amely különböző mediális közvetítéseken keresztül előidézti és fenntartja az államdiskurzus szintjeinek, fajtáinak, megismerési logikáinak végzetes összekeveredését, s amely a modernitás komplexitás- és kontingenciatapasztalatának ideológiai, filozófiai, szociáltudományi radikalizálásával egyfajta diskurzív anarchiát állandósít. Az önmagát az *anything goes*, a „decentrálás”, a „dedifferenciálás”, a „dekonstruálás” vezér- és hívószavával jellemző posztmodern vagy posztfundamentalista világértelmezés a végletekig fokozza a modern tudományüzem fokozódó specializálódásával, a diszciplínák szétforgácsolódásával már egyébként is áttekinthetetlenné vált helyzetet. A másik meghatározó, az előzővel összekapcsolódó tendencia a tudományos államdiskurzus kommunikatív logikájának torzulása, az államprobléma értelmezési horizontjának végzetes beszűkülése, amely leginkább az autizmus kifejezéssel írható le.³⁵ Az autizmusmetafora arra a tudományos objektivitást fenyegető problematikus folyamatra irányítja a figyelmet, amelyben megszűnik az ismerettárgy (államjelenség) és a megismerés (államtudomány) komplexitása, az értelmezési perspektívák sokfélesége, különbözősége és kontingenciája. Az államelméleti gondolkodás és megismerés autizmusa, a később kifejtendő értelemben, elsősorban a tudomány átpolitizálódásának és indoktrinációjának a következménye, amely különböző ideológiai irányultságú, közvetlen vagy közvetett módon érvényesülő beszéd- és diskurzustilalmakkal gátolja az államjelenség objektív megismerését. Ez a helyzet áll elő, ha az államjelenséget vizsgáló szociáltudományok – a liberális világfelfogás értelmezési monopóliumát érvényre juttató, a versengő ideológiakritikai álláspontok mozgásterét is beszűkítő politikailag helyes (*political correctness*) beszédmód uralma alá kerülve –, az állami létezés történelmi-szociológiai szerkezeteinek, funkcióinak hatását, jelentőségét figyelmen kívül hagyva, a „tiszt” jogi-államjogtani nézőpontra redukálják az államelméleti megismerést, s ezzel az állam rendeltetését és értékét kizárólag a jogállamiság, az emberi jogok, a demokrácia stb. liberális tematizációinak összefüggésében teszik megítélhetővé.

³⁴ A demarkációproblémához lásd Cs. Kiss 2021a.

³⁵ Vö. Cs. Kiss 2017a.

A tudományos diskurzus fokozódó átpolitizálódása és indoktrinációja a döntő oka annak, hogy az államtudományokban, tágabb értelemben a szociáltudományokban nem lehet értelmesen felvetni a funkcióspecifikus társadalmi-kulturális területek közötti értelemhatárok megvonásának ismeretelméleti-módszertani alapkérdését, s hogy e kérdés tisztázásában – nevezetesen a demarkációprobléma konszenzusképes megoldásában – a vitázó felek politikai-ideológiai elkötelezettségük folytán nem érdekeltek, tudományetikai elkötelezettség és megfelelő elméleti tudás hiányában erre nem is képesek. Végző soron ez vezetett az államprobléma tudományos megoldásával kapcsolatos megismerési érdeklődés és kutatás elsorvadásához, ennek tudható be, hogy a forgalomban lévő magyar államelméleti tankönyvek jobbára az „olló-ragasztó módszerével” íródtak, eleven kutatás, tudományos viták hiányában a maguk ötlettelen, csatlakozásképtelen, érdektelen formájukban dogmatizálódtak, s ezeket gyakorlatilag változatlan formában adják ki újra.

EXKURZUS III.

Carl Schmitt a szuverenitásjelenséget leíró fogalmat perspektivikus *módszer- és tárgyvonatkozású határ- és alapfogalomként* konstruálta. A szuverenitásfogalom módszertani szempontból tartalmazza a normális és az abnormális (rendkívüli) helyzet nézőpontjainak a műveleti megkülönböztetését, s ebből következően a jogelméleti megismerésbe új problémasíkként, a jogfilozófiai mellett (jogjelenség normatív érvényességének leírása), bevezeti a jogszociológiai megközelítést (jogjelenség empirikus érvényességének a leírása). A problémásíkok ilyen eltolódásával és átrendeződésével elméletalkotási szempontból az ismerettárgy (jog-állam) leírásának joglogikailag szükségszerű műveletévé válik az államtan jogszociológiai megalapozása is – szemben Hans Kelsen tiszta jogtani eljárásával, amely a Sollen (norma, érték) és Sein (lét, valóság, tény) újkantiánus megkülönböztetéséhez igazodva diszciplinárisan szigorúan elválasztja a jogtudományi és szociológiai megismerést. A szuverenitásfogalom a jog érvényesülésének, azaz tapasztalati érvényességének, a társadalmi rend felépülésének a problémásíkján jelöli ki azt az érintkezési pontot, illetve tartományt, amely meghatározó a jog és az állam létezése, értéke, megismerése szempontjából. A szuverenitás a tárgymegismerés *leíró* funkciót betöltő *határfogalma*, amely a jog tapasztalati érvényességének síkján a norma és a döntés, a jog normatív érvényességének általánossága (a jog állammal szembeni elsődlegessége) és az általános alá nem besorolható kivételes eset egyedisége (az állam joggal szembeni elsődlegessége), az intézményesültség

és a személyesség stb. megkülönböztetésével az állam és a jog viszonyának szerkezetét, minden jogi normativitás eredendő egzisztenciális feltételezettségét teszi elméletileg megragadhatóvá. A szuverenitás az államtan megalapozásának *előíró* funkciót betöltő *alapfogalma*, amely joglogikai (!) szükségszerűséggel mutatja fel a jog államhoz kötöttségét, állam általi feltételezettségét, e kötöttség, illetve feltételezettség nem jogi, de jogra vonatkozó egzisztenciális alapját (különös világossággal a diktatúraelemzésben). A *Politikai teológia* Schmitt jogfilozófiai államtani kutatási programjában³⁶ fordulatot, nézőpontváltást, a szociológiai megismerés irányába tett első lépést jelenti, amely a szuverenitásfogalom meghatározásával megvonja a jogelméleti-joglogikai megalapozás határát, a jog tapasztalati érvényességének problémásíkján kijelöli az utat egy lehetséges politikaelméleti megközelítés számára.

A szociológiai fordulat második lépését Carl Schmitt *A politikai fogalmában* teszi meg, ahol a szuverenitás helyett a politikai (*das Politische*) foglalja el a határ- és alapfogalmi státuszt. A politikai és a totális állam szimmetrikusan konstruált fogalmainak bevezetése az államtan megalapozásába a szociológiai nézőpont kiterjesztését és differenciálódását jelzi. Schmitt ezen a ponton a *Politikai teológiában* alkalmazott jog- és fogalomszociológiai megközelítést kiegészítette a szemantikai és társadalmi struktúrákat elemző szociológiai megközelítéssel.³⁷ Ezt a törekvést fejezi ki a tisztán formális kritériumfogalomként meghatározott politikai, amely a szemantikai struktúrák (értelmezési formák) síkján versengő barát/ellenség-megkülönböztetéseket, azaz értelmezéseket, a társadalmi struktúrák síkján versengő barát/ellenség-csoportosításokat, azaz szociális-politikai egységeket jelöl. Schmitt a politikait – szemben az államvonatkozású, az állam politikai szerkezetét, működését alkotmányjogilag (kivételes állapot) leárnyékoló szuverenitásfogalommal – komplex *politika-* és *társadalom*vonatkozású határ- és alapfogalomként konstruálta, amely a szociális rend felépülésének problémásíkján megteremti a lehetőséget az államjelenség teljes leírására. Az állam fogalma ebben az értelemben *előfeltételezi* a politikai fogalmát. A politikai fogalma az elméletalkotás számára egyfelől jelzi a szuverenitásfogalom jelentésének az állam jogi funkciójához (kompetenciáihoz) való kötöttségét és a szűkebb értelemben felfogott államin túlmutató politikai feltételezettségét, másfelől megteremti az államelmélet és az alkotmányelmélet megkülönböztetésének, világos elhatárolásának elméleti lehetőségét.³⁸

³⁶ Vö. Cs. KISS 2023b.

³⁷ Vö. Cs. KISS 2010b.

³⁸ Vö. Cs. KISS 2023b.

EXKURZUS IV.

Az európai állam- és jogelméletekben kidolgozott társadalomelméleti modellekkel kapcsolatban tanulságos Niklas Luhmann kritikai álláspontja. Szociológiai rendszerelméletében Luhmann, anélkül, hogy a problémát közelebbről szemügyre vette volna, az újkori-modern jogtudományi államtanok teljes és visszavonhatatlan teoretikus kudarcáról számol be. Az államtani kudarc oka az, hogy a társadalom/állam megkülönböztetés toposzának foglyaként eleve a társadalom államra vonatkoztatott fogalmából, vagyis a „politikai társadalom” hagyományos, premodern felfogásának egyszerű átalakításából indultak ki, nem pedig a társadalmiban, a szociálisban rejlő tulajdonképpeni problémából. A szocialitás modern problémáját – amely a funkcionális differenciálódási forma uralkodóvá válásának és következményeinek (társadalmi-kulturális világ központnélkülisége, polikontexturalitása stb.) strukturális tényeiben jelenik meg – Luhmann szerint félreértik, ha azt, mint Carl Schmitt teszi, a polemikus ellenfogalom-alkotás összefüggésébe helyezik. A rendszerelméleti kritikával kapcsolatban azonban szükséges megjegyezni, hogy a jogtudományi társadalomelméletek említett – egymástól elsősorban a szociológiához való viszonyulásban, illetve a weberi megértő szociológia integrációjának módjában különböző cselekvéseméleti – változatai a szociológiai államfogalom meghatározásának az összefüggésében a saját specifikus nézőpontjukból, Luhmann állítását cáfolva, érvénytelenítik a társadalom és az állam megkülönböztetését. Itt tehát szó sincs arról, hogy kizárólag az ellenfogalmak képzésének szintjén, azaz politikailag értelmeznék a hagyományosról a modernre való átmenetet, a modern társadalom döntő szerkezetváltozását. Ez a tényállás azonban nemcsak a totális állam fogalmának Schmitt-féle konstrukciójában nyilvánvaló, hanem a formális-jogi és a materiális-politikai államfogalom kelsen-i meghatározásában is. Azt pedig, hogy a polemikus ellenfogalmak képzésénél többről van szó, az államfejlődésről adott leírásaik egyértelműen alátámasztják.³⁹

³⁹ Vö. Cs. Kiss 2021b; 2010a; 2021.

IRODALOM- ÉS FORRÁSJEGYZÉK

- Cs. KISS Lajos (2005): Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. *Leviatán*, (különszám), 51–84.
- Cs. KISS Lajos (2008): *A magyar jogtudomány helyzete és a szinoptikus államelmélet lehetősége*. Kutatási terv. Budapest: OTKA.
- Cs. KISS Lajos (2010a): A szociológiai rendszerelmélet államfelfogása. *Jog, Állam, Politika*, 2(3), 3–34.
- Cs. KISS Lajos (2010b): A totális állam elmélete és mítosza. *Világosság*, 51(ösz), 19–40.
- Cs. KISS Lajos (2011): Max Weber filozófiai hagyatéka. *Szociológiai Szemle*, 21(2), 47–75.
- Cs. KISS Lajos (2013): Totalitarizmus-tapasztalat külső és belső nézőpontból. *Jog, Állam, Politika*, 5(4), 3–26.
- Cs. KISS Lajos (2017a): Államelméleti helyzetkép. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, (2), 4–47.
- Cs. KISS, Lajos (2017b): Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, (4), 4–28.
- Cs. KISS Lajos (2021a): Carl Schmitt-recepció és a demarkációprobléma. *Politikatudományi Szemle*, 30(3), 86–117. Online: <https://doi.org/10.30718/POLTUD.HU.2021.3.85>
- Cs. KISS Lajos (2021b): Niklas Luhmann és az európai államtani hagyomány. In KARÁCSONY András – TÉGLÁSI András – TÓTH J. Zoltán (szerk.): *Philosophus trium scientiarum: Tanulmányok a 70 éves Pokol Béla tiszteletére*. Budapest: Századvég, 43–60.
- Cs. KISS Lajos (2021c): Államértelmezések: államtan és államelmélet. In PERES Zsuzsanna – BATHÓ Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas*. Budapest: Ludovika, 237–253.
- Cs. KISS Lajos (2022a): A jogtudományi államtani kutatási program szociológiai fordulata. In ERDŐS Csaba – ORBÁN Balázs – SMUK Péter (szerk.): *Gubernatio, constitutio, communitas: Ünnepi írások a 65 éves Stumpf István tiszteletére*. Budapest: Századvég, 59–83.
- Cs. KISS Lajos (2022b): Államelméleti alapkutatás – elméletalkotási stratégiák. *Jogelméleti Szemle*, (4), 5–16. Online: <https://doi.org/10.59558/jesz.2022.4.5>
- Cs. KISS Lajos (2023a): *Reflexív államelmélet*. Kézirat (előszó).
- Cs. KISS Lajos (2023b): Carl Schmitt államtani kutatási programjának első szakasza. In BARNÁ Attila – ZACHAR Péter Krisztián (szerk.): *Titkos cikkek az örök békéhez: Ünnepi tanulmányok a 70 éves Fülöp Mihály tiszteletére*. Budapest: Ludovika, 57–74.
- HABERMAS, Jürgen (1984): *Theorie des kommunikativen Handelns I–II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HABERMAS, Jürgen (1992): *Faktizität und Geltung: Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- HORKAY HÖRCHER Ferenc (2004): Carl Schmitt decizionizmusa és a klasszikus erényetika. In Cs. KISS Lajos: *Carl Schmitt jogtudománya: Tanulmányok Carl Schmitttről*. Budapest: Gondolat, 323–337.
- HORKAY HÖRCHER Ferenc (2007): A jogászai ész kelsenitizmusának eszméletörténeti kontextusa. In Cs. KISS Lajos: *Hans Kelsen jogtudománya: Tanulmányok Hans Kelsenről*. Budapest: Gondolat, 287–301.

- HORKAY HÖRCHER Ferenc (2014): Hart és az oxfordi filozófia: Eszmetörténeti kontextusok. In Cs. KISS Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. Budapest: ELTE Eötvös, 193–220.
- JELLINEK, Georg (1922): *Allgemeine Staatslehre*. Berlin: Springer. Online: <https://doi.org/psqv>
- LUHMANN, Niklas (1986): *Soziale Systeme: Grundriss einer allgemeine Theorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- LUHMANN, Niklas (2002): *Die Politik der Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MÜNCH, Richard (1984): *Die Struktur der Moderne: Grundmuster und differentielle Gestaltung des institutionelles Aufbaus der modernen Gesellschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- MÜNCH, Richard (1986): *Die Kultur der Moderne I–II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- SCHMITT, Carl (1934a): *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München–Leipzig: Duncker & Humblot.
- SCHMITT, Carl (1934b): *Über die drei Arten des rechtswissenschaftlichen Denkens*. Hamburg: Hanseatische Verlagsanstalt.
- WEBER, Max (1972): *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, Max (2001): *Wirtschaft und Gesellschaft: Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte. Nachlaß. Teilband I: Gemeinschaften*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- WEBER, Max (2013): Kapitel I. Soziologische Grundbegriffe. In WEBER, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Soziologie: Unvollendet, 1919–1920*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 147–215.
- WEBER, Max (2018a): Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. In WEBER, Max: *Zur Logik und Methodik der Sozialwissenschaften: Schriften, 1900–1907*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 142–234.
- WEBER, Max (2018b): Über einige Kategorien der verstehenden Soziologie. In WEBER, Max: *Verstehender Soziologie und Werturteilsfreiheit Schriften und Reden, 1908–1917*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).